

LÉXICO MARIÑEIRO DE CEDEIRA: MEMORIA E ESPERANZA **de Xavier Rodríguez Vergara¹**

Xesús Ferro Ruibal
Real Academia Galega

Galicia ten case 1200 km de costa e isto explica non só que o mar fose tema importante da nosa lírica medieval e moderna, que fose escenario de viaxes épicas dos galegos descubridores do Atlántico, do Índico e do Pacífico, que en tempos o Gremio de Mareantes de Pontevedra fose poderoso e que chegásemos a se-la quinta potencia mundial en pesca. O mar, que matou moita fame en Galicia, existe tanta sabedoría coma a agricultura pero máis audacia. De cando en cando o mar pide o seu quiñón e enche de loito un porto de mar.

Un espazo tan intenso tiña que deixa-la súa pegada na lingua. O P. Sarmiento (1695-1772) escribiu moitas páxinas de lingua e economía pesqueira; Cornide Saavedra escribiu da nosa pesca da sardiña (1774) e unha enciclopedia natural do que dá o mar galego (1788). De 1970 é o *Vocabulario mariñeiro de Escarabote* de M. Carmen Alonso Pérez. De 1974 son as tres tesinas da fala mariñeira de Cariño (Fernández Rei), do Porto do Son (Calo Lourido) e de Sada (Ríos Panisse); de 1999 é o *Léxico mariñeiro nos portos do Navia ó Eo* (Barriuso) e do 2003 o do Val do Miño (Soraya Domínguez). Destacan os dous tomos da *Nomenclatura da flora e fauna marítimas de Galicia* de M. Carme Ríos Panisse (1977 e 1983), que Fernández Rei reanalizou no 2006 perfilando as áreas léxicas que de aí resultan. Tralas observacións no 2001 de Mónica Martínez Baleirón (“Os estudos do léxico mariñeiro galego”), en 2010 e 2011 apareceron os traballos de Calo Lourido verbo de peiraos, xávegas e trañas. A todo isto é xusto engadir-lle a *Fraseoloxía do mar na Mariña luguesa* de Paco Rivas (2000). E unha das liñas máis recentes e urxentes de traballo é a recolleita dos microtopónimos da costa e as marcas do mar (talonimia) da costa sur de Galicia (Xosé Lois Pedreira Vilar 2006, 2008, 2010) e da costa Ártabra (Garbana Barro 2014).

Como se ve, non estamos descalzos de lexicografía e onomástica mariñeira, pero Fernández Rei, filólogo fillo de mariñeiro, repasou o noso mundo literario e

---

1 Ferrol: Edicións Embora, 2014. 283 páxs.

concluíu que ten pouco mar para tanta costa (Fernández 2003)². Xavier Rodríguez Vergara é, se cadra, o primeiro que explora estas parcelas con salitre nos dedos, sen ser filólogo. Por iso non acumula dicionarios anteriores: a súa bibliografía son as súas horas de mar a remo, vela e motor cos parentes e veciños que con el vogaron; na patela trae un léxico local, o *Léxico mariñeiro de Cedeira*. Xavier Rodríguez Vergara é un *espontáneo da lexicografía*, como di Álvaro Porto Dapena na introdución:

fiquei abraiado ó comprobar que unha persoa para nada afeita a este tipo de traballos –un auténtico espontáneo da lexicografía– fora capaz de facer unha separación de acepcións e redactar definicións tecnicamente impecables coma as neste libro contidas.

Non son palabras menores, vindo dun catedrático experto en técnica lexicográfica e académico correspondente da RAE. E ten razón porque o *Léxico mariñeiro de Cedeira*, ademais de separar acepcións, dar exemplos reais de uso e ofrecer nomes técnicos, cando corresponde, ten carácter enciclopédico, coma o *Diccionario* de Eladio Rodríguez. Precisamente esa parte enciclopédica é a que nos revela que as mans redactoras teñen salitre do mar e se cadra teñen algunha marca das picadas dos peixes ó desmallalos. Coma cando na voz *espellar* explica os valores de (1.) “Liscar, fuxir” e de (2.) “Desaparecer sen dicir nada”, a partir do comportamento da sardiña que, cando foxe en masa da rede, fai ver un brillante reflexo prateado por debaixo do barco: estes non son detalles que coñeza un lexicógrafo sen mar.

Xavier Rodríguez Vergara, nado en Cedeira en 1935, xa nos sorprendeu no ano 2008 co libro *Redes e peixes: saberes dun mariñeiro*. O Centro Ramón Piñeiro e a Dirección Xeral de Innovación e Desenvolvemento Pesqueiro editaron aquel libro de 423 páxinas con numerosas ilustracións (nalgún caso xa históricas).

BILEGA, a base de datos de referencia para bibliografía lingüística galega [<http://www.cirp.es/bdo/bil/bilega.html>] definiu aquel libro como unha descrición das artes de pesca, os instrumentos e os peixes que entran nas rías e engadía que era un “traballo útil para o estudo da terminoloxía do mundo mariñeiro”.

Na realidade era unha das primeiras veces que un mariñeiro galego, neste caso de Cedeira, poñía sobre papel os seus saberes profesionais nun relato tendido. A min engaioláronme as últimas trinta páxinas (393-423) nas que describe o com-

2 A todo isto habería que engadirle o recente libro *Ramón Cabanillas, Cambados e o mar da Arousa* (Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 2015), no que fai unha brillante relectura dun dos escritores galegos con máis mar.

portamento e o carácter destes peixes: pancho, xurelo, lura, xiba, faneca, doncela, munxe, corbelo, vello, pión, agulla, sardiña, polbo, congro, robaliza, salmonete, crego, barbada, boga, chepa, dourada, gaián, maragota, morea, pinto, sargo e saboga. Alí souben da agresividade da lura e de que, en cambio, as fanecas teñen o carácter das ovellas ou que o xurelo salgado era para os mariñeiros nos tempos da fame o que era o porco para a xente das aldeas. Son cousas que non se aprenden remando entre morfemas e lexemas.

O mariñeiro Xavier chegou a traballar algún tempo nun banco e o papel en branco fíxolle soñar versos ó abeiro daquel León Felipe que abría a poesía a todo o mundo con estas palabras:

Deshaced ese verso,
quitadle los caireles de la rima,
el metro, la cadencia
y hasta la idea misma.
Aventad las palabras,
y si después queda algo todavía,
eso
será la poesía.

Nunca lle preguntei por Manuel Antonio a Xavier, que para os versos é Francisco de Sotavento; pero no mar é Xavier. E esa experiencia mariñeira envorcouna en libros coma este inesperado *Léxico mariñeiro de Cedeira*, lección que o mariñeiro de oficio e memoria ofrece ós lingüistas: o seu léxico profesional, con máis de 1.200 lemas, dos que máis de catrocentos ou non figuran nos dicionarios ou non figuran con esa acepción. Por exemplo, a palabra *acente* (Momento de quietude do mar entre fluxo e fluxo que pode durar aproximadamente, cando é o mar vivo, de un a tres minutos. *Se queres entrar nun porto de mar e che rompe o mar pola proa, agardarás a boa acente e poderás entrar*).

No 2010 funo visitar e tiña unha lista de 20 folios de palabras mariñeiras que non estaban nos dicionarios. Gravamos un *Ben falado!* que se emitiu o 17 de agosto de 2010 e que se pode ver en <http://www.crtvg.es/tvg/a-carta/capitulo-301-de-ben-falado-lexico-marineiro-de-cedeira>.

Léxico mariñeiro de Cedeira (283 páxs.) saíu á luz en decembro de 2014 por obra de Edicións Embora co patrocinio do Concello de Cedeira. É un dicionario atípico, porque, como queda dito, non está feito por un filólogo, aínda que o pareza vendo a disciplina de lematización, caracterización gramatical, nomes científicos das especies lematizadas, correspondencia entre definición e definido, exemplos, etc. Atípico, tamén, porque o autor xa na adolescencia saía nas tardes de verán a

bota-las nasas co seu pai e pola noite, antes de recollelas, durmía unhas horas nas pedras aínda quentes da costa; e, sendo xa adulto, acumulou moitas horas de mar e sabe o que é o *rolete de mar*, ese terrible golpe de mar, de tipo cilíndrico e forza incalculable, que deixa detrás un tremendo suco: algunha vez viu a morte ós ollos, lonxe da costa, antes de dar entrada na boca da ría e verse a salvo e, quizais por iso, chegou a compoñer unha cantiga para memoriza-las manobras para entrar sen perigo na ría de Cedeira.

Cando veñas polo mare
de vendaval pra Cedeira,
deixarás por estibore
o Meixón e a Chirlateira.

E se queres vir seguro,
abre sempre a Candieira,
e antes de tapa-lo faro
e antes de tapa-lo faro,
daslle un pouquiño pra terra.

E se é vaga de mar,
e non conece-la ría,
has de traer Promontorio,
has de traer Promontoiro,
á Punta da Batería.

E ó chegar a media boca
faste un és a vendaval...,
agardando a boa acente
e, coa mesma, ó Sarriadal.

E cando xa esteas dentro
acabando de amarrar,
xa me dirás se é certo,
xa me dirás se é certo,
o que acabo de contar.

Mariñeiro é profesión épica. Endebén *Léxico mariñeiro de Cedeira* está feito por un mariñeiro que sabe de ondas, de ventos e de estrelas; e tamén detecta os gorgolexos ou burbullas que veñen do fondo e sabe se son de xurelo ou de sardiña; ou de como baixo unha táboa que anda á deriva polo mar cría o percebe e nel sempre anda a comichar unha tribo de meros. Digo *endebén*, porque así como un mariñeiro pode escorregar nas exquisiteces da lexicografía, un lexicógrafo adoita escorregar

nas exquisiteces do mundo mariñeiro, dando por iguais peixes parecidos ou identificando trebellos, artes, movementos do mar, do vento ou da embarcación que son parecidos pero que teñen funcións ou efectos moi diferentes. O mar é o mundo noutra dimensión.

Ben mirado, a recensión deste libro, que Porto Dapena cualifica de *verdadeira xoia e auténtico milagre*, só a poderá redactar algún día outro mariñeiro experimentado. Como para falar do mar, hai que embarcar e os filólogos somos, maiormente, xente de terra adentro, amigos de pisar onde pisa o boi e algo alérxicos a embarcarmos, eu só podoo dicir que me parece unha magnífica noticia lingüística.

Nas aulas de galego, polo menos da beira do mar, o léxico dos mariñeiros debía ser de estudo obrigatorio. E unha boa selección debía de selo tamén, por cohesión social, para que os de terra adentro aprendésemos que *baixo*, *limpo*, *rula*, *verza*, *xeito*, *engadar*, *figar* ou *mallar* significan cousas diferentes para os mariñeiros e para os que non o somos. E para sabermos que baixo a auga do mar tamén hai *picachos*. Ou que o congro é o único peixe que sabe nadar para atrás, cousa que lle facilita *desmallar*, é dicir, desenlarse da malla na que quedou preso. Ou que, así como en terra as peras, o cereal, as patacas, as mazáns ou as cereixas danse segundo os anos, no mar pasa o mesmo coas algas: uns anos abonda a *xebra verde* e non nace o *lavacán*; e noutros, ó revés.

Os *de terra adentro*, que nin sequera reparamos no significado das luces de situación vermella e verde da ponte dos barcos, falamos de *mar adentro*, cousa que nunca din os mariñeiros: para eles o mar é sempre fóra e din navegar *máis para terra* ou *máis para fóra*, *máis para nordeste* ou *máis para vendaval* (s.v. *mar*): son eles os que de nós din que somos *de terra adentro*. Os de terra tampouco imaxinamos o que é ver de noite no mar a *ardora* ou *ardentía*, coma se un campo de fútbol submarino se iluminase coa fosforescencia dunha tribo de peixes: espectáculo previo a unha pesca farturenta. Ou o gusto que dá ve-los ollomoles ou os panchos comendo o cebo a *rechinamotón*, porque é seguranza de pesca magnífica.

Os mariñeiros teñen o mar todo escrito: moito antes de que se inventase o GPS, eles enñan catro referencias a terra e xa lles queda gravado que están enriba dun naufraxio ou que están enriba dun criadeiro de peixe de robaliza: son as *marcas*. É algo moi preciso, porque, coma tal, as marcas da faneca non chegan ós 4 m² (s.v. *faneca*). Dono destes saberes, Xavier ofreceunos centos de microtopónimos marítimos entre Cedeira e Ferrol para o Proxecto Toponimia de Galicia.

Cando un examina a terminoloxía técnica de calquera actividade, vemos que, canto máis moderna é esa actividade, máis préstamos ten doutras linguas, maiormente do inglés. Pero neste libro, que contén un repertorio terminolóxico completo da actividade mariñeira, é raro encontrar estranxeirismos: isto revela que a nosa actividade mariñeira é moi antiga. E que os galegos son mariñeiros vellos demós-

trase tamén en que demos a outras linguas non só palabras como *ría* (porque é o mar que entra) senón tamén nomes de peixes coma a *solla* e mariscos coma a *vieira*.

Un dos encantos deste dicionario é precisamente a información de carácter enciclopédico. Por exemplo a historia do *Mar dos balandros* (s.v. balandra), a onde viñan pescar lagosta os veleiros bretóns dende mediados do XIX a mediados do XX; e conta que algunha vez os galegos abordaron eses veleiros só para descubriren a técnica das cetáceas que eles traían a bordo ou como, forzados despois a iren busca-la lagosta ás costas de África, no regreso fondeaban aquí para que as lagostas africanas collesen a cor das nosas.

O noso sector primario galego, terrestre e marítimo, acumula saberes milenarios e admirámolo por iso. E por iso admirámo-la lingua que o identifica e que soubo e sabe manter contra o tempo e as tempestades. Con ela identificámonos.

Un barco de pesca atesoura saberes tan refinados coma un camiión de Zara, que xa é do sector das manufacturas. Recompilar eses saberes alimenta a memoria e alimenta a esperanza. Delas naceu este *Léxico mariñeiro de Cedeira* que nos axuda a recoñece-las nosas orixes e a albisca-lo noso futuro.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Fernández Rei, Francisco (2003): “Moita costa, «pouco» mar’: o léxico mariñeiro e a construción do estándar galego”, en María Álvarez de la Granja, e Ernesto Xosé González Seoane (eds.), *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega; 285-347.
- Rivas, Paco (2000): *Fraseoloxía do mar na Mariña luguesa*. Cadernos de Fraseoloxía Galega 1. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.